
LEGITIMITÁS ÉS LEGALITÁS

---

*Václav Bělohradský: A kapitalizmus és a polgári erény.
Kalligram, Pozsony, 1994*

Václav Bělohradský könyve alapműnek számít a mai közép-európai jelenségek átgondolásához. Arra keresi a választ, hogyan lehetséges a sokfajú társadalomból a sokkultúrájú társadalomba való átmenet. Az igazi változást ugyanis – megítélése szerint – ez ígéri e térségben. Ám míg a rendszerváltozás előtt a sokfajú társadalomban az etnikai és faji sokszínűséget egységes kulturális modell kompenzálta, most ezen egységes modell felbomlásának lehetünk tanúi. A legidősebb mai kérdés a közép-európai térségre vonatkozóan, de általánosabban is, úgy fogalmazható meg, hogy képesek leszünk-e a sokkultúrájú társadalom megteremtésére, képesek leszünk-e ezt *legitimnek* tekinteni, noha totálisan ellentmond az *univerzalizmus mítoszának*, mely nyugati *identitásunk alapja*.

E kérdés megválaszolásához Bělohradský áttekinti a közép-európai térségben érvényes, majd fokozatosan érvényét veszítő legitimitás (alakulás)történetét. *A legalitás térhódítása, avagy Az osztrák birodalom mint metafora* című hosszabb tanulmányában abból indul ki, hogy melyek azok a jelenségek, amelyeket a hanyatló osztrák birodalom írói Európa eljövendő válságának előjátékként tudtak megragadni. E témák és jelenségek együttesét nevezi gyűjtőnéven *Mitteleuropának*. „A Mitteleuropa fogalom – írja – egy különleges politikai eszmét és egy XIX. századi történelmi tapasztalatot közvetít, azét a korét, mely végleg nemzeti államokká bomlasztotta a nemzetek feletti birodalmakat, s úgy eltüntette az utolsó nyomait is ennek az univerzalizmusnak, amelyben a nagy politikai egységek – mint például a Német-Római Birodalom – egykor megtalálták legitimitásukat.” A XIX. században az állam legitim alapjává az etnikai egység válik. A „Mitteleuropa” fogalom ennek ellenében jön létre, „magában foglalja a szembeszegülést az állam nacionalista felfogásával, arra az európai birodalmi hagyományra támaszkodva, amely az államban az egyetemes eszme megtestesülését, mintsem valamilyen etnikai azonosság kifejezését látta”. Egységessítő eszme híján azonban a „Mitteleuropa” fogalommal meghirdetett univerzalizmus sajátos formában valósul meg: „Az osztrák birodalom egységessítő eleme a szinte vallásos szentséggé emelt bürokrácia. A törvény személytelensége, az adminisztrációs gépezet racionalizmusa, egyszó-

val a »legalitás« az állam legitimitását helyettesíti.” A Mitteleuropa-civilizáció lényege, Bělohradský szerint, hogy a legitimitás folyamatos hiánya hatja át. Amit a közép-európai kultúra Európa többi részét megelőlegezve kitermel magából, a következő kérdésben összegezhető: „ha a Történelem a ráció történelme, nem fenyeget-e az a veszély, hogy automatikusan működő mechanizmussá, egy mindent magába rántó s az értelem minden forrását megsemmisítő fogaskerékké válik?” S a válasz sem lehet más, mint hogy „a közép-európai kultúra megérezte e potenciális barbárságot az Állam által irányított ráció mögött, amely megfosztja az embert a saját tetteiért viselt felelősségtől. Az államérdek a kegyetlenséget, a népiertást egyszerű történelmi szükségszerűséggé változtatja, a ráció egyfajta szolgálatává. A szolgálat etikája így válik tömeges büntettek eszközzé.”

Minthogy a pusztá legalitás, vagy személytelen hatalom, ahogy Franz Werfel mondaná, *contradictio in adiecto*, az egész közép-európai gondolkodás az egyenruhákra és a tisztviselők illetékességére épülő rend szétesése körül forog. „Az uniformizmus – Bělohradský szerint – a *mitteleurópai* irodalomban és filozófiában annak a rendnek a szimbóluma, amely kivonja az embert az élet világának kétértelműsége és változékonysága alól. Az uniformizmus az igazság európai koncepciójának metaforája, mely koncepció szerint az igazság az, ami megmarad, ha az »élet« végességétől elvonatkoztatunk. Az uniformizmus a nyugati metafizika szükségszerű végeredményét szimbolizálja, ami annyit jelent, hogy az élet egészét a változtathatatlan eszmére igyekszik alapozni. Az uniformizmus a mindent pusztasággá változtató módszer szelleme. Ezzel szemben a »mitteleurópai« gondolkodás minden értelem agóniáját igyekszik kutatni, ellenállva a megnyugtató metafizikai *happy endek* csábításának. Át kell vészelnünk a történelem ínségét, át kell keltnünk a Történelemtől elhagyott tájakon, a »terjeszkedő pusztaságon«, hogy az emberre visszazárljon egy ősbib és eredetibb értelem ahelyett, amelynek forrása a menekülés az uniformizmusba, a mesterséges nyelvbe, a végső megoldásokba.”

A totalitarizmusban a legitimitást az államapparátus teljesen magába olvasztja. Figyelemreméltó Bělohradský azon megállapítása (*A kommunista modell vége*), amely szerint kizárólag helyi okoknak köszönhető, hogy a kegyetlen és a tradíciók iránt tökéletesen közömbös hatalom első ízben Oroszországban teremtődött meg, minthogy a politika primátusának eszméje nyugati eredetű: legkövetkezősebb megvalósulása pedig a sztálinizmus. A kommunista hatalom lényegét a legitimitás körén való kívülállásban látja Bělohradský. Ez a valódi oka a környéken tisztogatások elterjedésének a totalitárius rendszerben: „általuk a hatalom gondoskodik arról az üres térről, amelyre szüksége van az »új társadalom« és a »szocialista ember« megteremtéséhez.” E hatalom alapvető törekvése az értékektől és a tradícióktól való elszakadás. E – találónan törvénytelennek nevezett – hatalom „szorongásos állapotban tevékenykedik mindennel kapcsolatban, ami nem tőle származik: a múlttal, az értékekkel és a társadalmi tradíciókkal. Tudja, hogy túlélésének feltétele a társadalom kiürítése.

A kommunista modell végét a legitimációs folyamatok megindítása hozhatja meg. „Mindennapos tapasztalatunk a legitimációról – írja Bělohradský – valamilyen módon a hatalom, az értékek és az értesülések összefonódása. A demokrácia kibontakozásának feltétele mindenkor a legitimációs folyamatok megindulása. A totális állam legfőbb tartóoszlopa ugyanis épp abban áll, hogy

nem veti alá magát semmiféle legitimációs folyamatnak.” Mik is valójában ezek a legitimációs folyamatok? „Különböző legitimációs folyamatokat feltelvezhetünk – írja Bělohradský –, így például a társadalmi kommunikáció kiszélesítésére, a részvételt, az értekeket, az öntudatot, a képességet ismeretek elsajátítására, a használatos nyelvezet jelentéshordozóvá alakítását, mely által a hatóság közlései ellenőrizhető közlésekké fordíthatók. Ezek a folyamatok különböző sebességgel mehetnek végbe, miáltal a hatalom legitimmé válhat kulturálisan, míg politikailag nem az, vagy egy racionális legitimitással, nehézségek árán morális legitimitássá változhat. Lényegében – szögezi le – a hatalom legitimációja annál nehezebb, minél heterogénebb a társadalom, amelyben működik.”

A legitimáció Bělohradský-féle értelmezése bizonyos viselkedési normáink tradíció által közvetített evidenciájához fűződő viszonyának a függvénye. „A legitimáció kérdése – írja – bizonyos normáknak az evidenciához fűződő viszonyában nyilvánul meg: ez azt jelenti, hogy néhány norma saját kötelező erejét az evidenciától nyeri, mellyel érvényt szerez magának, és nem a hatóságtól, melyet egy elnyomó apparátus hozott létre.” De hogyan értendő a fentiekben idézett evidencia fogalma? „Az evidencia fogalmában – írja Bělohradský – benne foglaltatik néhány alapvető momentum: az »evidens« először is azt jelenti, hogy az értelem számára hozzáférhető; másodsor azt jelenti, hogy univerzális, átadható mindenkinek, aki hajlandó elfogadni; harmadszor azt jelenti, hogy a beszélgetés értelme jelentős fölényrel rendelkezik az állítások fölött, melyekből áll; e fölény hozzájárul ahhoz, hogy az »evidencia szert tegyen saját kötelező erejére.«” Bělohradský arra is felhívja a figyelmet, hogy az első tradíció, melyből a legitimáció kérdése a fenti értelemben véve ered, a nyelvezet dialogikus használatának görög öröksége. Ezek szerint: „a közösséget úgy kell tekinteni, mint egyének összességét, melyet az igazság közös tapasztalata köt össze, s amely a dialógusban nyer evidenciát; a görög kultúra lényegében elmélkedés a nyelv világrendet teremtő hatalmáról, mely olyan világrendet hoz létre, melynek vonatkozásában az ember szert tesz saját ontológiai méltóságára, azaz saját hitelességének módjára.”

Bělohradský könyve a két eddig ismertetett hosszabb tanulmányon kívül (*A legalitás térhódítása, avagy Az osztrák birodalom mint metafora: A kommunista modell vége*) még egy részegységet tartalmaz. *A kapitalizmus és a polgári erény* gyűjtőcímen cikkeit-esszéit foglalja magában, amelyeket a szerző a *Mlada fronta Dnes* című prágai napilap számára írt 1990/1994-ben. E sorozat bevezetőjében írja: „Cikkeimmel egy olyan műfajt szerettem volna szolgálni, amit leginkább úgy tudnék megnevezni: a kultúra általános kérdései.” E cikkek legmélyebb erénye, hogy a közép-európai térség zűrzavarokkal, elrendezetlenségekkel, értékbizonytalanságokkal és -ficamokkal, csalódásokkal, sőt itt délen: háborúba torkoló tőrhetetenségekkel teli jelenségei közepette, melyek oly jellemzőek századunk utolsó évtizedére – olyan kérdéseket és problémákat taglal, melyek valamennyiünk számára alapvető fontosságúak. Érdeemes idézni mindenekelőtt a sokfajú társadalomból a sokkultúrájú társadalomba való átmenet csöppet sem problémamentes folyamatára vonatkozó nézetét: „A modernitás lényege – írja – a kultúra kompenzációs szerepe: noha az ember etnikai közösségét tekintve gyökértelessé vált, egyszersmind világpolgár lett, belépett a világ mindenki számára nyitott, egyetemes érvényű emberi

kultúrájába. A posztmodern fordulat jelzi, hogy véget ért a kultúrának ez a kompenzációs szerepe. Az emberek gyökértelenek, és sehol sincs az egyetemes kultúra, világpolgárság, az elmerült szülőföldet pótolni képes általánosan érvényes világ. A posztmodern társadalom ezért nem sokfajú, hanem sokkultúrájú: nem egyfajta planetáris Bécs, ahol a fajok keveréke ugyanazt a kulturális modellt követi. Ez a kultúrák keveredése, melyek egymást kölcsönösen bomlasztják, tagadják, anélkül, hogy egy új, magasabbrendű kultúrává olvadnának össze.” Ez a hasadozottság, sőt bátran nevezhető káoszknak is, Bělohradský szerint is csak folyamatosan, s hosszú távon számolható fel: „A posztmodern állam – írja – nem egyetlen »államalkotó«, az emberiség egyetemes modelljeként számon tartott kultúra kifejezője, hanem a kultúrák közti viszonyé (. . .) A multikulturális társadalom kifejeződése a föderatív állam. Meg kell tanulnunk beletörődni abba, hogy a görög filozófiából és a keresztény univezalizmusból született nyugati kultúra csak egyike földünk számos etnikai kultúrájának. Vajon képesek leszünk-e ennek a beletörődésnek olyan politikai formát adni, amely a kultúrák egyetemes föderációját jelenthetné?”

Az utóbbi mondatban megfogalmazott kétely, e balkáni szögből tőprengve a kérdésen, nemcsak a kétségeket erősíti fel sokszorososan, de bármennyire is a többkultúrájú társadalomba való átmenet folyamata a téma, az ötlük az olvasó eszébe, hogy sohasem a kultúrákon van itt a hangsúly, hanem mindig elsődlegesen a politikai formán. Bělohradský természetesen ezt a kérdést sem hagyja figyelmen kívül. *Az állameszméről* című cikkében írja a következőket: „Létezik egyfajta általános törvényszerűség, amelyet úgy fogalmazhatnánk meg, hogy minden politikai eszme egyúttal az ellenség meghatározását is jelenti, míg a hamis politikai eszme állellenséget kreál.” Arra is kitér, hogy a mai Európa tele van állellenségekkel. Fölmerül a kérdés: „Miért árasztotta el a mai Európát az állellenségeknek ez a tömkelege? Hiszen a kultúrában a nemzeti és etnikai szempontok már régen értelmüket veszítették, mégis, ennek dacára, mindinkább lábrakap a nacionalizmus és a rasszizmus.” Mindennek magyarázatát abban látja, hogy e kétféle folyamat szorosan összefügg egymással. „Életünk meghatározó összetevőinek internacionalizálódásával párhuzamosan – írja – mind erőteljesebben jelentkezik annak igénye, hogy megtudjuk, voltaképpen kik is vagyunk, felerősödik az identitás szükséglete, amiből rossz politikusok állellenségek kreálásával próbálnak hasznot húzni.” (Hogy az állellenség kreálása milyen iszonyú következményekkel járhat, véres, kegyetlen háborúba sodorhat embercsoportokat, államokat, évek óta tapasztalhatjuk.)

Bělohradský cikksorozata, mint elmondtam már, valóban segít Európa és főleg Közép-Európa szövevényes mai társadalmi-politikai jelenségeit kibogozni, az is feltűnik azonban, hogy a totalitarizmusból a demokráciába való átmenetet nem látja olyan bonyolultnak, mint ahogyan egy véres tesvérháború fenyegető tőszomszédságában mutatkozik. A totalitarizmus lényegét Bělohradský – igen pontosan – az üdvözítés eszméjében látja. A demokrácia alapításának lényege viszont a kritikusságban jelölhető meg. Az átmenetnek azzal a végtelenül ön- és közösségpusztító és általában minden értéket sárba tipró változatával azonban nem foglalkozik, melynek következtében a kommunizmus testvériség-egységet propagáló eszméjének helyébe az etnikum, az etnikai tisztaság mint üdvözítő eszme lép. A kommunizmus legfőbb törekvése az volt, hogy „az eszme új világot szül, melyben végleg megszabadulunk a történelmi-

ségtől, azaz véges mivoltunktól és a hagyománytól való függőségunktől”. Az etnikai identitás és tisztaság megteremtéséhez való véres balkáni átmenetben kificamodott, torz formában a nemzeti hagyományok föllevenítésének, sőt – hiteles etikai háttér híján – giccses túlforszírozásának lehetünk tanúi. S mindez – óhatatlanul – a nemzetek történetének meghamisítását vonja maga után.

Bělohradský a mai zavaros kor értelmiségi magatartását és szerepét abban látja, hogy „nem egy új világ születését hirdeti, hanem arra törekszik, hogy bevigye a társadalomba a hagyománytól való távolságtartásnak ezt a képességét, noha attól teljesen soha nem mentesülhet”. Hisz abban, hogy a problémák bizonyos körére csak úgy tudunk választ adni, ha cselekedeteink tudat alatti rugóit tudatossá tesszük. „Azáltal, hogy képesek vagyunk megnevezni, szabaddabbak leszünk, távolabbra kerülünk tőle, vitatkozhatunk rajta, és akár egészében is megváltoztathatjuk a látásnak azt a módját, ahogyan addig a világot szemléltük.”

Egész biztos, hogy van erre esély, amikor a totalitarizmusból a demokráciába való átmenetet tapasztaljuk világunkban. Am ott, illetőleg kiváltképp ott, ahol a totalitarizmus csak az üdvöztető eszme tárgyát változtatta meg, az értelmiségire más szerep (is) hárul. Ott, ahol a társadalom egészét manipulációs mechanizmusok sűrű szövevénye köti gúzsba kibogozhatatlanul, nem marad más hátra, mint az a magatartás, melyet Bělohradský a következőképp foglal össze, s nemcsak e balkáni löporoshordóra, de (minden mindennel összefügg) Európa egészére is érvényesen: „Kritika és krízis, Európának ez a két kulcsfontosságú szava magában foglalja mindazt, ami benne lényegi és egyetemes. Olyan civilizáció ez, melyet a kritikai tudat ural, s ez a tudat az emberek életét szüntelen válságban tartja. A nevelés, a közélet és általában a kultúra abból áll, hogy az emberekben ezt a kritikai tudatot ápolja. »Csak a hülyék élnek a paradicsomban«, mondja Werich, »aki gondolkodik, az a kérdések és kétségek poklában él.« Az értelmiségi igyekszik minden ember életét a kérdések és kétségek ilyen poklává tenni, mert az ember csak ebben a pokolban válik értelmes lényé.”

JUHÁSZ Erzsébet